

PAPP FERENC

VÉGZŐS KÖZGAZDÁSZJELÖLTEK VÉLEMÉNYE A GAZDASÁGI SZEREPLŐK ETIKUSSÁGÁRÓL

EGY PRIMER KUTATÁS MARGÓJÁRA

Az Általános Vállalkozási Főiskolán és társintézményeinél végzett primer kutatásban a jövő gazdasági vezetőinek véleményét vizsgáltuk az etikus üzleti magatartással kapcsolatban. A legfontosabb következtetések: a megkérdezettek 80 százaléka szerint a profitérdekek felülírják az etikusságot, a fenntartható fejlődés és a Föld biodiverzitásának megőrzése a jövő gazdasági vezetőinek gondolkodásában az utolsó helyen szerepel. 25 százalékuk engedékeny a fekete foglalkoztatással kapcsolatban, 30 százalékuk hiszi, hogy a gazdálkodók nem osztják meg a termékinformációkat vevőikkel, 65 százalékuk szerint a gazdálkodó szervezetek úgy törekednek az árbevétel növelésére, hogy közben mindent megtesznek versenytársaik legyőzéséért. A minta 50 százaléka szerint a gazdasági szereplők nem tartják be a jogszabályokat.

BEVEZETÉS

Az utóbbi években, a fenntartható fejlődés eszméjének egyre szélesebb körű elterjedése következtében a gazdasági-üzleti élet szereplőinek *etikalitása* fokozottan a társadalom érdeklődésének középpontjába került. Az okok között talán első helyen említhető, hogy a XXI. század elejére kiderült: a működő kapitalizmus mai modellje a közgazdaságtani gondolkodók élvonalának véleménye szerint megbukott, vagy legalábbis nagyon közel áll a bukáshoz. A 2008-ban kezdődött pénzügyi és gazdasági világválság bebizonyította, hogy a XXI. század kapitalizmusának építményén a világ-pénz szerepét még mindig betöltő dollár kibocsátásának magánmonopóliuma, a spekulációs tőke tulajdonosainak hektikus, csak profitérdekeket figyelembe vevő viselkedése, valamint a pénzpiaci és reálpiaci teljesítmények egymástól való végletes elszakadása (a pénzpiaci teljesítmények egytizedének van reálpiaci fedezete) akkora réseket ütött, amik erőteljesen megkérdőjelezik a rendszer fenntarthatóságát.

A modern közgazdaságtan atyja, *Adam Smith* (1723–1790), még azt állította, hogy egy monopóliumoktól mentes gazdaságban – tökéletes verseny körülményei között – a társadalom egészének előnyére válik az, ha a gazdasági szereplők önérdéküket korlátlanul érvényesíthetik, mert a javak méltányos elosztását az egyenlő jogok és kötelességek önmagukban biztosítani fogják. A baj csak az, hogy a gazdaság nem monopóliumoktól mentes, nincs igazi verseny, és mióta a „tökéletes” piac láthatatlan keze vezet bennünket, a javak méltányos, igazságos és egyenlő elosztása nem igazán akar megvalósulni. Ezt valószínűleg Smith is látta, ezért elméletében az egyént felelőssé tette saját sorsáért, ezzel létrejöttek a dinamikus igazságosság feltételei, és megnyílt az út egy káprázatos gyorsasággal fejlődő, ugyanakkor féktelelenül mohó gazdasági rend kibontakozása előtt.

A tanulmány a TÁMOP-4.2.2.B-10/1-2010-0023 projekt keretében kapott támogatással jelenik meg.

Smith elmélete azonban tarthatatlanná vált, mivel önző, harácsoló és haszonleső embereken múlt a megvalósítása. Az a tapasztalat pedig, hogy a gazdasági növekedésből és hatékonyságból eredő előnyöket a tőkés kisajátítás miatt a társadalomnak csak egy szűk része élvezi, elvezetett az elosztás, a gazdasági tranzakciók következményeire koncentrááló elméletekhez. Ezek etikai megjelenési formája az utilitarista, vagy haszonelvű etikai irányzat. Legfőbb képviselője, *Jeremy Bentham* (1748–1832) szerint a cselekvés akkor helyes, ha a boldogság elősegítésének irányába hat, így az a döntés, vagy cselekvés helyes, amelyik a „lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogságát” eredményezi. A kérdés most már csupán az, hogy az utilitarista fogantatású költség-haszon analízis kiállja-e a szabályozatlan piac próbáját [Bentham 1968].

Az utilitarizmus talán leghíresebb és egyben leginkább vitatott képviselője, *John Stuart Mill* (1806–1873) használta először a disztributív (elosztási) igazságosságnál szűkebben értelmezett *társadalmi igazságosság* kifejezést (valaki, vagy valakik valamilyen elvek vagy kritériumok alapján eloszt/elosztanak valamilyen dolgokat – mivel az elosztásba hibák csúszhatnak, felmerül a kérdés, hogy szükség van-e redisztribúcióra, újraelosztásra). Elmélete azon a meggyőződésen alapult, hogy a társadalmi folyamatok olyan megismerhető törvényszerűségeken alapulnak, amelyek birtokában elvégezhető bizonyos korrekciók a nem kívánt hatások visszaszorítása érdekében. Azzal az állításával, hogy mind az egyén, mind pedig a társadalom számára az lesz igazán hasznos, ha a tág törvényi keretek között mindenki szabadon bontakoztathatná ki személyiségét, kereshetné boldogulását, újfajta értelmezést adott a haszonelvűségnek. Felismerte, hogy kora munkásainak az időszakra jellemző objektív körülmények miatt erre nincs lehetősége, ezért állt elő számos egalitárius javaslattal, például örökösödési adókat, jóléti és munkavédelmi törvényeket szorgalmazott, és mindezt igyekezett haszonelvű érvekkel védelmezni [Mill 1965].

A haszonelvűség mellett a XIX. századtól napjainkig általában javasolt igazságossági alapelvek két fő csoportba sorolhatók. Az egyik a *jutalmazó*, a másik az *egyenlősítő elvek* csoportja. Jutalmazó elvként jöhet számításba az érdek szerinti elosztás. Ez megfogalmazható úgy, hogy vagy az egyéni tehetség társadalmilag értékes kibontakoztatását jutalmazza, vagy úgy hogy a társadalom javára szolgáló erőfeszítéseket értékeli. A másik lehetőség a teljesítmény szerinti elosztás, amely nem elégszik meg a pusztá erőfeszítésekkel, hanem *eredményes* erőfeszítést tart szükségesnek. Persze hiba volna figyelmen kívül hagyni, hogy a szabad piac *nem általában* a tehetség számára biztosít korlátlan lehetőségeket, hanem kifejezetten *egyfajta tehetség számára*. Ez pedig nem más, mint a jó üzleti, kereskedelmi, eladási érzék, a gyorsaság, a kockázatvállalási hajlandóság, és az erkölcsi gátlások kikapcsolásának a tehetsége. Mindehhez jó, ha egy olyan személyiség társul, amelyik a győztes-vesztes szemléletből csak a győztes szerepet hajlandó elfogadni, akiben fel sem merül a win-win megoldás lehetősége, aki az üzleti ügyeket, a pénz megszerzését és gyarapítását, a versenyt az élet legfontosabb részének tekinti, akinek a gondolatvilágában a sikert a sok pénz, a gyors kocsik és a jó nők jelentik, és ezekért képes könnyörtelenül átgázolni mindenkin. Ahhoz, hogy ezek a képességek a napi gyakorlatban sikeresen realizálódjanak, szerencse is kell, ugyanakkor ezzel a habitussal sokan nem kívánnak azonosulni, sőt sokaknak nem is szimpatikus.

Számos egalitárius úgy gondolja, hogy vannak olyan jóságok, amelyekhez feltételezhetően minden racionális ember szeretne hozzájutni. *John Rawls* (1921–2002) *A Theory of Justice* c. művében ezeket „univerzális elsődleges javaknak” nevezi. Természetesen nem csak a biológiai alapszükségletekről van szó, mint a folyadék és táplálék, hanem jogokról, lehetőségekről, jövedelemről és vagyonról, olyan dolgokról, melyek „önbecsülésünk alapjai” [Rawls, 1971]. Az elosztásért felelős szervezeteknek azonban megoldhatatlannak látszó feladattal kell szembenézniük, amikor egyes emberek szükségleteit kénytelenek mérlegelni. Ennek három oka is van: az egyik, hogy sem a természeti javakból, sem a megtermelt javakból nem áll rendelkezésre annyi, hogy a szükségleteken felül mindenki mohóságát is ki lehessen elégíteni. A másik ok, hogy az embereknek vannak minőségi, és mennyiségi szükségletei is, amelyek személyfüggőek. A harmadik ok pedig – ahogy azt a tőkés társadalmak számos bírálója állítja – napjainkban az emberek számos mesterségesen gerjesztett, vagyis nem valós szükséglet kielégítését hajszolják. A probléma megoldható lenne úgy is, hogy az elosztásért felelős szervezet – többnyire az állam – eldönti, hogy kinek mire van szüksége, és mennyit kaphat belőle. Erre sok állam politikai és gazdasági elitje részéről erős törekvés tapasztalható.

Van ugyanakkor egy másik lehetőség is, mégpedig a *fenntartható fejlődés* koncepciója. Természetesen már maga a fenntartható fejlődés igénye is újfajta gondolkodásmódot követel a döntéshozóktól és a gazdasági élet szereplőitől. Egészen más gondolkodásmódot, mint amihez a neoliberais közgazdaságtan az elmúlt húsz évben hozzászoktatni igyekezett bennünket. Hiszen az Európai Unióhoz csatlakozó közép-kelet-európai volt szocialista országok egy gazdasági világválság (dot com válság 2000) után váltak a közösség tagjaivá, egy olyan válság után, ami egyértelműen bebizonyította, hogy a „jóléti társadalomnak” vége, hogy a válságok egyre rövidülő ciklusidővel, egyre intenzívebben követik egymást. A világproblémákat, a kapitalizmus jelenlegi modelljének válságát nem egyszerű megoldani. Már *Albert Einstein* figyelmünkbe ajánlotta, hogy „sok probléma nem oldható meg azon az absztrakciós szinten, amelyen megfogalmazták”, vagy egy picit árnyaltabban fogalmazva, „sok problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, amely a problémát előidézte”. Tehát a gazdaság terén egy *Paul Watzlawick*-féle másodfokú változtatásra volna szükség. Ideje lenne a döntéshozóknak észrevenni, ha:

- az elsőfokú változás mellett döntenek, akkor a rendszer keretein belül maradnak, azt korrigálják, finomítják, csiszolják. Máshogy csinálom – azaz a „menedzser” vezetői szerepemben vagyok. („Jól csinálom.”)
- a másodfokú változás mellett döntenek, akkor a rendszer kereteit alakítják át, új fejlődési-növekedési pályára állítják azt. Másst csinálom – azaz a „leadership” vezetői szerepemben vagyok. („Jót csinálom.”)

A kapitalizmus fejlődéstörténetében az idő előrehaladása megmutatta, hogy a klasszikus közgazdaságtan eszme és érvrendszerébe olyan hibák épültek be, váltak dogmává, amelyek természetükben hordozzák a válságok megjelenését, ciklikusságát, és egyre inkább a ciklusidők lerövidülését. A legnagyobb hibák, és tévedések közé tartozik, hogy a jelenleg uralkodó elmélet szerint a kapitalista termelési mód-dal az emberiség elérte fejlődésének legmagasabb szintjét. Ugyanilyen hibának tűnik, hogy az (Isten által a saját képére teremtett) ember feladata a világ, a természet meghódítása, birtokba vétele, leigázása és átalakítása. Ugyanígy hibás az a nézet

is, hogy a gazdaság feladata a korlátot nem ismerő növekedés, a profitmaximalizálás. Kapitális hiba továbbá az is, hogy az országok teljesítményét a gazdasági növekedés mérőszámával kell megítélni. De talán a legnagyobb hiba az, hogy a modern közgazdaságtani szemlélet a tárgyi javakat fontosabbnak tartja az embereknél, a fogyasztást az alkotó tevékenységnél.

John Maynard Keynes – a szociáldemokrata típusú kapitalizmus egyik elméleti megalapozója – 1930-ban kinyilvánította, hogy „még legalább száz évig el kell hitelnünk magunkkal és mindenkivel, hogy ami jó, az gonosz, és ami gonosz, az jó, mert a gonosz hasznos, és a jó nem az. A kapzsiság, az uzsora és a gyanakvás legyenek az isteneink. Mert csak ők vezetnek ki minket a gazdasági szükség alagútjából a napvilágra.” [idézi Gadó, 2009]. A XX. század utolsó harmadára ugyanakkor kiderült, hogy a korlátlan gazdasági növekedési váagnak természeti határai vannak: végzetesen fogynak a nyersanyagok, az energiaforrások és a megművelhető termőföldek. A játékelmélet közgazdaságtani alkalmazása pedig bebizonyította, hogy a nagyon korlátozott erőforrásokkal rendelkező emberi társadalomban kizárólag zéró összegű játékokat lehetett játszani, vagyis amit valaki megszerzett, azt nem szerezte meg valaki más. (Az Egyesült Államokban pl. az elmúlt húsz évben átlagosan évi 3 százalékos volt a gazdasági növekedés, a reáljövedelmek azonban csak évi átlag 0,3 százalékkal nőttek. Általános az érzés, hogy a vállalatok nem osztják meg a társadalommal a fejlődés gyümölcseit. A 60-ból 54 százalékot megtartanak maguknak. Ráadásul megingott a bizalom az állami szabályozás szerepében is.) Kiderült továbbá, az is, hogy a modern technológiák nagybani alkalmazása visszafordíthatatlan környezetromboló folyamatokat indított el a természetben. Amennyiben a növekedést nem sikerül radikálisan visszafogni, a Föld belátható időn belül alkalmatlanná válik az emberi életre. Ezekre a gyakorlati kihívásokra a hagyományos közgazdaságtannak nincs válasza.

A hagyományos közgazdaságtani szemlélettel és gazdasági gyakorlattal szemben fejtett ki átfogó elméleti elképzelést a németországi születésű brit közgazdász, *Ernst Schumacher*, amikor az 1970-es években létrehozta az úgynevezett *alternatív közgazdaságtant*. A természeti életfeltételek és az emberiség megmaradásának nevében meghirdette az ember és a természet közötti egyensúly, harmónia szükségességét. „Gazdaságosan elpusztulni vagy gazdaságtalanul túlélni” – fogalmazza meg kiélezetten az emberiség számára mutatózó választatot [idézi Magyar, 1997]. Schumacher szerint a modern gazdaság sajátossága, hogy az eszközök, a technikai lehetőségek fejlődése diktálja a követett célokat. Az öntörvényű gazdasági-technikai fejlődés a maximális növekedést, a termelési kapacitások teljes kihasználását, ezáltal a tömegtermelést írja elő. Ez a tömegtermelés egyaránt ártalmas az emberre, a társadalomra és a természeti környezetre. A nagyipari technológia Schumacher szerint a kizsákmányolás technológiája, egy osztályvezérelt, antidemokratikus, embertelen és még a biológiai együttélést is megnehezítő, a természeti erőforrásokat pazarló technológia. Egyetlen esély kínálkozik csak, ha az erőszakos technológiát felváltják szelíd, környezetbarát, „emberarcú” technológiák.

A modern gazdaság nemcsak a természeti környezetre, hanem az emberi személységre is rombolóan hat. A mohóságtól és irigységtől hajtott ember elveszíti képességét, hogy a dolgokat összefüggő egészként, holisztikusan érzékelje. Ahogy *Mohandasz Karamcsand Gandhi* megfogalmazta: „A világ erőforrásai elegendőek,

hogy kielégítsék mindenki szükségleteit, de arra már nem, hogy kielégítsék mindenki mohóságát.” [idézi Tóth 2007]. Ebből pedig az következik, hogy a jövő nemzedékek érdekeit jobban figyelembe véve kell az emberiségnek viszonyulnia egy etikus, fenntartható gazdaság eszméjéhez.

1. A PRIMER VIZSGÁLAT

1.1. A PRIMER VIZSGÁLAT MOTIVÁCIÓJA

Mivel az utóbbi időben a társadalmi érdeklődés az üzleti élet szereplőinek etikusságával kapcsolatban egyre szélesebb körűvé vált, bennem, mint az adott témakört oktató főiskolai tanárban elemi erővel jelentkezett az igény, hogy saját hallgatóim körében felmérjem a véleményeket. Érdeklődésemet tovább növelte az a tény, hogy az etikusság egyik pregnáns mérőszáma, a Transparency International évente nyilvánosságra hozott *korruptciós indexe* alapján hazánk a vizsgált 176 ország sorrendjében az elmúlt éveket tekintve egyre lejjebb csúszott (a 2007-es 40. helyről 2010-re az 50. helyre). A másik tényező, hogy a szakértői vélemények szerint (*Zsolnai László, Radácsi László, Angelusz Róbert, Tardos Róbert* stb.) a hazai vállalatok döntő többségénél az üzleti etika intézményrendszere még meghonosításra szorul.

A szabad piacokba vetett hit immár a végéhez közeledik, Adam Smith „láthatatlan keze”, amely a piacok működését meghatározza, rosszul működik – írja összefoglalójában az Economist Intelligence Unit, amely világszerte 418 vállalati felső vezetőt kérdezett meg arról, hogyan érinti a válság, és mit gondol a kapitalizmus jövőjéről. A megkérdezettek közel 60 százaléka úgy vélte, hogy a jelenlegi krízis alapjaiban változtatja meg a kapitalizmust [Economist Intelligence Unit 2009]. További negatív tendenciákat tárnak fel az Ernst and Young 11 év óta évente ismétlődő európai visszaélési felmérései. Az adatokból kiderül, hogy az üzleti etika terén Európában és Magyarországon egyaránt megrendült a bizalom a gazdasági vezetőkben, akik közül sokan már az üzleti etika fogalmának létjogosultságát is kétségbe vonják. Magyarországon a megkérdezett 105 nagyvállalati alkalmazott 63 százaléka vélte úgy, hogy vállalata nem mentes a visszaélésektől, kétharmaduk pedig a vállalati visszaélések növekedésével számol a következő években. A magyar válaszadók 60 százaléka gondolta úgy, hogy a visszaélések szempontjából a felső vezetés jelenti a legnagyobb veszélyt a szervezeti szintek közül. Ez az arány Kelet-Közép-Európában átlagosan 46 százalék, Nyugat-Európában pedig 39 százalék. Egy feltételezett korrupciós helyzetben a felső vezetők 30 százaléka válaszolta azt, hogy nem utasítana el egy korrupciós ajánlatot. A felmérés adatai szerint az európai országok között Olaszország után Magyarország áll a visszaélések „ranglistáján” a 2. helyen, Olaszországtól mindössze egy százalékkal lemaradva.

A fenti okok miatti a helyzet feltárása iránti igényemet megerősítette, hogy információim szerint a hazai gazdasági felsőoktatás területén a hallgatók attitűdjeit vizsgáló hasonló témájú kutatás nem folyt az elmúlt években. A nemzetközi szaksajtóban az elmúlt évekből két nagyobb lélegzetű és öt kisebb kutatás publikációját találtam, amelyek anyagát felhasználtam a hipotéziseim megfogalmazása során.

1.2. A PRIMER VIZSGÁLATOT MEGALAPOZÓ NEMZETKÖZI PÉLDÁK

Az Egyesült Államokban az 1980-as évek első harmadától kezdődően számos kutatás folyt az üzleti képzésben résztvevő hallgatók *etikalitását* illetően. *Susan C. Borkowski* és *Yusuf J. Ugras* (a La Salle University Philadelphia kutatói) 1998-ban készült tanulmányukban az 1985 és 1994 közötti empirikus vizsgálatok *metaanalízisét* (összevont elemzését) készítették el. A dolgozatban az amerikai üzleti hallgatók etikai attitűdjeinek és etikus viselkedésének kapcsolatát vizsgálták a nemmel, életkorral, és szakiránnyal összefüggésben. 56 vizsgálatot vontak be az összevont elemzésbe. Az eredményekből azt a következtetést vonták le, hogy a női hallgatók erősebb etikai hozzáállást mutatnak a férfiaknál. Ugyanez igaz az idősebb diákokra, szemben a fiatalabbakkal. Ugyanakkor a szakiránnyal kapcsolatos eredményeket még mindig nehéz értelmezni.

- A metaanalízis alapján úgy tűnik, a nők etikusabb hozzáállást, magatartást mutatnak a férfiaknál, de ez nem jelenti azt, hogy a nők sokkal etikusabbak a férfiaknál. A kitalált etikai dilemmákra való etikusabb reagálás nem feltétlenül mutatkozik meg a valós helyzetekben mutatott etikusabb magatartásban.
- A korral előrehaladva úgy tűnik, egyre etikusabbá válnak az attitűdök, a viselkedés, támogatva *Kohlbert* 1984-es elméletét, amely szerint az egyének minél érettebbek, annál erkölcsösebb magatartást mutatnak.
- Az etikai attitűdök változtak az idők során mind az üzleti, mind a nem üzleti tanulmányokat folytató hallgatók között, de a két csoport eredményei nem térnek el jelentősen egymástól.

Az eredmények arra utalnak, hogy az etikai elméletekkel és etikai dilemmákkal való további szembesülés javára válhat az üzleti közösségnek, akár a gyakorlatban, akár főiskolai-egyetemi közegben történik az. A korábbi hallgatók megtanulják, hogy az üzleti közösség értékeli az etikus magatartást, és minél inkább található az üzleti tantervben integráltan ilyen kurzus, annál hamarabb mutatnak a diákok etikusabb attitűdöket és viselkedést, végül is inkább saját belső értékrendjükből fakadóan alakítják ki az ilyen magatartást, semmint a külső, a foglalkoztatótól észlelt jutalmazás lehetőségéből adódóan. Az önálló üzleti etikai képzések azt sugallják, hogy az etika valahogy független a többi tananyagtól, s ez a látszólagos függetlenség legyőzi azt a gondolatot, hogy etika kell, hogy vezérelje valamennyi tettünket. Ezért a döntések etikai következményeivel való foglalkozás az üzleti tudományágak között megerősíti annak fontosságát, hogy az egyén az üzleti közösség etikus tagja kell, hogy legyen [Borkowski–Ugras 1998].

Az utóbbi években mintha lanyhult volna a kutatók érdeklődése a téma iránt, hiszen nemzetközi vonatkozásban néhány, kis mintával készült szórvány (egy ausztráliai, egy nigériai, egy szlovéniai és egy USA-beli, Rhode Island-i) kutatásról lehet, és egy átfogó, a világ 36 országában 120 főiskola és egyetem bevonásával, készült kutatásról kell beszámolni. Az erről készült cikk a *Journal of Business Ethics* 2010. évi 96. számában jelent meg.

Az ausztráliai kutatást *Jim Fisher*, *Sam Fullerton* és *Gordon Woodbine* végezte 135 üzleti képzésben résztvevő hallgató megkérdezésével, a fogyasztók és az üzleti élet szereplőinek etikus viselkedését illetően. Nigériában az ország korrupciós helyzetének megítélését vizsgálták a gazdasági felsőoktatásból vett 184 fős mintá-

val. A legtanulságosabb eredménye a kutatásnak, hogy a tanulmányok előrehaladtával a diákok etikus magatartás iránti elkötelezettsége csökkent. A MIC 2010-es, Ankarában „Social Responsibility, Ethics, and Management” címmel tartott konferenciáján az University of Primorska, Slovenia, Koper egyetem képviselőjében *Suzana Sedmak* és *Bojan Nastav* tartott előadást az egyetem 386 hallgatójának megkérdezésével zajlott etikai témájú kutatásról, de ez is csak a hallgatóknak a hallgatói jogviszonnyal és a hallgatók vizsgákkal összefüggő etikus viselkedésével kapcsolatos területekre tért ki. Bár kétségtelen, hogy a vizsgált hallgatók jellemére és értékrendjére lehet következtetéseket levonni a vizsgálat anyagából, de a jövő gazdasági vezetőire vonatkozóan nem tekinthetők az adatok előrejelzési alapnak. A University of Rhode Islandon *John Rooney* készített 102 hallgató megkérdezésével kutatást „Ethical Orientation of Future Business Leaders” címmel. A kutatás főbb megállapításai: a válaszadók 70,6 százalékánál fordult elő, hogy megtettek olyan dolgot, amit etikátlanak tartottak, ugyanakkor 94,1 százalékuk úgy gondolta, hogy az ő etikai normái ellenállnak a munkahelyi kísértéseknek. Munkahelyi főnökeik 11,8 százalékukat kényszerítette már etikátlan cselekedetre, és 21,6 százalékuk úgy válaszolt, hogy megtenné, ha a főnöke etikátlan cselekvésre kérné. A válaszadók 45,1 százaléka csak akkor csalna, ha a következményeket biztosan megúszná, és ha a munkahelyük megtartása lenne a tét, 31,4 százalékuk követne el etikátlanságot, ha azt várnák tőle (Rooney 2010).

Az austini University of Texas at Austin kutatója, *Robert A. Peterson* vezetésével végzett nemzetközi kutatás témájában már sokkal közelebb áll a mi kutatásunkhoz, de a mi témánk kérdéseinek csak egy szűkebb részét tartalmazza. Számunkra már az amerikai egyetemi kutatás kiindulási alapja is, amely szerint az amerikai cégek általában is etikusabbak, mint a világ más területein működők, csak erős fenntartásokkal fogadható el. Másrészt, mivel az európai régióban a vallásnak nincs olyan mély összefüggése az etikus viselkedéssel, mint mondjuk az USA-ban, mi erre a területre nem koncentráltunk. Peterson és munkatársai: „A nemzetiség, nem és vallásosság hatása az üzleti etikára” címmel végeztek a világ 36 országában, 120 főiskola és egyetem bevonásával, 6300 üzleti hallgató megkérdezésével átfogó kutatást e területen [Peterson et al. 2010].

Az üzleti élet etikusságát (ethicality) a különböző nemzeteket összehasonlítva vizsgáló korábbi tanulmányok gyakran jutottak arra a következtetésre, hogy az amerikaiak a nem-amerikaiaknál magasabb etikai normákkal rendelkeznek. Ezek a következtetések általában viszonylag kis elemszámú, *kényelmi mintavételes* vizsgálatokon alapulnak és nagyon korlátozott számú országból érhetőek el eredmények. Ebben a kutatásban az üzleti etika két jól dokumentált meghatározóját (nem és a vallásosság) vizsgálták. A legfőbb kutatási megállapításuk, hogy bár statisztikailag szignifikáns különbséget találtak az amerikai és nem-amerikai válaszadók üzleti jellegű etikusságában, a különbség nagysága nem jelentős. A tanulmány eredményei arra utalnak, hogy (1) több empirikus nemzetközi kutatásra van szükség az üzleti jellegű etikussággal kapcsolatban és (2) a nemzetek közti etikai különbségekre talált korábbi magyarázatokat újra kell gondolni a további általánosítások előtt.

A Peterson és munkatársai által végzett kutatás módszertanára jellemző, hogy a kérdőívben 19 Likert-féle kérdést tettek fel, amelyek elsődlegesen az etikai attitűd

mérésére szolgáltak. A kérdéseket számos forrásból vették, 1-től 6-ig terjedő skálát használtak (a *nagyon egyetértéktől a nagyon nem értek egyetig*), tehát a skálának nem volt neutrális pontja. Az általános etikai kérdéseken túl az *Albaum* és *Peterson* (2006) állításaival kapcsolatos véleményeket vizsgálták:

- ha egy vállalat menedzseréről kiderül, hogy nem etikusan viselkedik, aminek eredménye elsősorban személyes nyereség (és nem vállalati nyereség), akkor attól meg kell válni,
- ha egy vállalat egy menedzseréről kiderül, hogy nem etikusan viselkedik, aminek eredménye elsősorban vállalati nyereség (és nem személyes nyereség), akkor attól meg kell válni,
- a vállalati csúcsvezetőknek félreérthetetlen módon ki kell mondaniuk, hogy az etikátlan viselkedést nem tolerálják a vállalatnál,
- fontos az etikai szempontok figyelembevétele a céges szabályzatok elkészítésekor,
- egy üzleti vállalkozásnál a cél szentesíti az eszközt,
- a jogszerű üzleti viselkedés etikus is.

A nemzetiséget a vizsgálatban indikátor változóként kódolták. A vallásosság kérdését háromfokozatú skálával mérték: „Minek tartod magad: nagyon vallásosnak, valamelyest vallásosnak, nem nagyon vallásosnak”? Eredményeik szerint az üzleti etikusságban az amerikai és nem amerikai válaszadók között statisztikailag szignifikánsan különbség volt az előbbieik javára. Viszont a válaszok eloszlása 85,5 százalékban fedte egymást, úgyhogy míg az átlagos etikai pontszámok között van különbség, az egyes etikai tételekre (=kérdések) adott válaszok nagyon hasonlóak voltak. A felmérésben résztvevő nők átlagosan szignifikánsan magasabb pontszámot kaptak, mint a férfiak, de itt is 92,5 százalékban fedték egymást az eloszlások. A „nagyon vallásosak” szignifikánsan jobban teljesítettek, mint a „valamelyest vallásosak” vagy a „nem nagyon vallásosak”. Itt is 96 százalék az átfedés.

Magyarországon az ELTE Jogi Karán folyt kutatás etikai témában, de az a hallgatóknak az etikai normákhoz és szabályokhoz való viszonyát vizsgálta a vizsgáztatással kapcsolatban, és nem tért ki a gazdasági élet szereplőinek etikusságára. Mind ezen kutatások azonban sem a minta nagyságát (leszámítva a *Peterson* és munkatársai kutatását), sem a vizsgált kérdések árnyaltságát tekintve, meg sem közelítették a mi kutatásunk mélységét és alaposágát.

1.3. AZ ÁLTALÁNOS VÁLLALKOZÁSI FŐISKOLÁN VÉGZETT KUTATÁS

A kutatás célja a következő volt: kérdőíves kutatás keretében, az ÁVF-en a GM III. évfolyamos hallgatók körében (illetve összehasonlításként néhány társintézményben és a már diplomások között) megvizsgálni a jövő gazdasági vezetőinek elkötelezettségét az etikus üzleti magatartás iránt.

A kutatás fő kérdései:

1. Annak vizsgálata, hogy a jövő gazdasági vezetőinek mi a véleménye az üzleti etika normáinak és szabályainak érvényesüléséről a napi gyakorlatban.

2. Annak felderítése, hogy milyen mértékben befolyásolják véleményüket a demográfiai különbségek (férfi-nő, nagyvárosi-vidéki lakhely, gazdasági-egyéb képzettség).
3. Annak kiderítése, hogy van-e, és ha van, akkor milyen mértékűek a különbségek a jelenlegi gazdasági vezetők megítélése, és a válaszadók saját értékrendje között.
4. Annak megítélése, hogy a jelenleg érvényes normákat, szabályokat inkább szigorítanák, vagy inkább enyhítenék a jövő gazdasági vezetői, és van-e különbség a főbb demográfiai kategóriákhoz tartozók álláspontjában.
5. Annak vizsgálata, hogy milyen mértékűnek tartják a gazdasági szereplők közötti általános bizalomvesztést, és van-e különbség a főbb demográfiai kategóriákhoz tartozók álláspontjában.
6. Annak megállapítása, hogy a gazdasági felsőoktatásban résztvevők, illetve gazdasági diplomával rendelkezők az etikusan működő cégekkel kapcsolatban, mindhárom vizsgált szempontot figyelembe véve (gazdasági, társadalmi, környezeti) támasztanak-e magasabb elvárásokat, mint az egyéb területek diplomásai és hallgatói.
7. Annak vizsgálata, hogy a gazdasági felsőoktatásban résztvevők, illetve gazdasági diplomával rendelkezők értékrendjében inkább dominálnak-e a reálértékek, mint a humán értékek.

A kutatás hipotézisei

- 1 A diplomások, és a felsőfokú képzésben résztvevők az üzleti élet szereplőinek etikusságát illetően inkább negatív értékítéletet vallanak, mint pozitívat.
- 2 A gazdasági felsőoktatásban résztvevők, illetve gazdasági diplomával rendelkezők etikailag érzékenyebbek és szigorúbban ítélik meg az üzleti élet szereplőinek etikusságát, mint az egyéb területek diplomásai és hallgatói.
- 3 A nagyvárosi lakosok általában megengedőbb véleményt képviselnek az üzleti élet etikusságát és normaalkalmazását illetően, mint a vidékiek (kisvárosi, falusi lakosok).
- 4 A felsőoktatás hallgatói és a diplomások magánemberként más értékrendet képviselnek, mint amit az üzleti élet szereplőiről feltételeznek.
- 5 A felsőfokú képzésben résztvevők és diplomások döntő többségének általános tapasztalata az üzleti élet szereplőinek egymás iránti bizalomvesztése.
- 6 A gazdasági képzettségű diplomások és az ilyen jellegű képzésben résztvevők inkább szigorítanák a szabályokat, mint enyhítenék.
- 7 A vidéki lakosok értékstruktúrája jelentősen különbözik a nagyvárosi lakosok értékstruktúrájától.
- 8 A gazdasági és nem gazdasági képzettségűek értékrendje között jelentős különbségek vannak. A gazdasági felsőoktatásban résztvevők értékrendjében inkább a reálértékek dominálnak, és azokat szigorúbban veszik, mint a humán értékeket.

A kutatás módszere

A vizsgálathoz szükséges adatgyűjtést csak részlegesen lehetett megoldani, mivel elsődleges célunk az ÁVF GM III. évfolyam körében végzett vizsgálat volt, a felsőoktatás más szakterületeire való kitekintéssel. Az ÁVF GM III. évfolyamán a 2010–2011. tanév második félévében 507 fő tanult, közülük 197 fő vett részt a kutatásban, és kitekintésül 176 fő véleményét kérdeztük meg más felsőoktatási intézmények hallgatói közül.

A kérdőív

A nagy mennyiségű, statisztikailag elemezhető, egymással összehasonlítható adatok felvételére a legmegfelelőbb eszköznek az *önkitöltős kérdőívet* tartottuk, amelynek összeállításánál felhasználtuk a korábban a témában folytatott kérdőíves-interjú vizsgálatok kérdéseit. Az önkitöltő kérdőívben szereplő érdemi kérdések száma tíz. Azért döntöttünk tíz kérdés mellett, mert ez a kérdésszám még nem riasztja el a megkérdezetteket, de már elegendő információt ad a vizsgált témakör meghatározó jellemzőinek feltárásához. A végleges kérdőív szerkezetét tekintve két fő részre bontható: a kérdések többségét, a lényegi tíz kérdést tartalmazó első részben a hallgatók és a már diplomás szakemberek körében a vállalati vezetők- és a vállalatok etikalitására vonatkozóan gyűjtöttünk információkat. A kutatás témája szempontjából kevésbé izgalmas kérdéseket, amelyek a minta demográfiai adatait vizsgálják, a kérdőív második részében tettük fel. A kérdőív elkészítése, kitöltetése és feldolgozása során betartottuk az MTA Tudományetikai kódexének a tudományos kutatás legfontosabb erkölcsi szabályaira vonatkozó kilenc alapelvét.

A kutatás során *nyitott* kérdést nem alkalmaztunk. A *zárt* kérdésekkel az interjúalanyt döntési helyzetbe hoztuk; a helyes választ ki kell választania, a megállapításokat értékelnie, esetleg rangsorolnia kell. A zárt kérdések leggyakoribb változata a feleletválasztást igénylő kérdés, ahol több válasz közül kell kiválasztani egyet vagy többet. Ezért a kérdéseknél alkalmaztunk nominális skálát, ordinális skálát (rangskála), intervallumskálát (egységskála) illetve abszolút skálát (arányskála).

A mintavétel

A mintavétel módszerül, mivel rendelkezésünkre állt az ÁVF GM III. évfolyam teljes hallgatói jegyzéke, az *egyszerű, véletlen, visszatevés nélküli módszert* választottuk, mert így a sokaságból minden elem egyenlő valószínűséggel kerülhetett be a mintába. Ezért az ÁVF GM III. évfolyam vonatkozásában a *minta reprezentatív*. Ugyanez nem mondható el a társintézmények és a már diplomával rendelkezők esetében, hiszen körükben önkényes véletlen mintavétel módszerével dolgoztunk, aminek alapvetően két oka volt. Először is: célként kitűzni is irreális lett volna, hogy a 360 ezer fő körüli felsőoktatási hallgatói létszámot tekintve, 400 ezer Ft összköltségvetésű kutatást reprezentatív minta megkérdezésével végezzünk. Másodsorban nem is szerepelt elsődleges céljaink között a teljes magyar felsőoktatás felmérése, mivel koncentrálni az ÁVF GM III. évfolyamára kívántunk. Azonban nem állt

módunkban nem figyelembe venni a főiskola tudományos tanácsadójának javaslatát, hogy tegyünk kitekintést a társintézmények hallgatóira.

Az adatfeldolgozás

Kiküldtünk az ÁVF GM III. évfolyam számára 350 db kérdőívet, ebből visszaérkezett 211 db érvényes és feldolgozható volt 197 db. Kiküldtünk a társintézmények hallgatói és a már diplomával rendelkezők számára 350 db kérdőívet, ebből visszaérkezett 189 db, érvényes és feldolgozható volt 176 db. A feldolgozás a kérdőívek adatbázisba való rögzítésével és az adatok számítógépes feldolgozásával, elemzésével történt.

Az elvégzett statisztikai műveletek

Szignifikancia vizsgálata (összefüggés vizsgálata), *átlagszámítás* (közéérték számítása), *medián* számítása (a statisztikai sokaságot kétfelé vágó érték számítása), *módusz* számítása (egy sorozat leggyakrabban előforduló elemének számítása), *szórósszámítás* (a mennyiségi értékek átlagosan mennyivel térnek el az átlagtól, mennyivel szóródnak az átlag körül), *faktoranalízis* (keresztösszefüggés vizsgálata, amely akkor alkalmazható, ha a vizsgált változók vélhetően összefüggnek egymással), *megbízhatóság* megítélése (az adatokban nagy valószínűséggel már kimutatható durva hiba értékét jellemző mennyiség), *érvényesség* megítélése (annak megállapítása, hogy egy mérés mennyire tükrözi a fogalom valódi, elfogadott jelentését)

2. A KUTATÁSBÓL SZÁRMAZÓ FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

2.1. A VÁLASZADÓK DEMOGRÁFIAI MEGOSZLÁSA

A minta kiválasztása előtt tanulmányoztuk a NEFMI által megjelentetett statisztikai adatokat. A NEFMI Statisztikai osztálya statisztikai adatgyűjtéséről kiadott gyorsjelentés adatai szerint 2010. november 30-án a magyar felsőoktatásban 361 347 fő tanult, ebből 38 146 fő vett részt gazdasági jellegű képzésben. A minta kiválasztásánál nem törekedtünk arra, hogy a megkérdezettek lefedjék a teljes magyar felsőoktatási hallgatói populációt, így az csak véletlen, hogy a mintában a nemek megoszlása megfelel a KSH teljes populációra vonatkozó, és a NEFMI-nek a felsőoktatási statisztikára vonatkozó arányainak is. Ugyanakkor megközelítőleg sem fedi le a felsőoktatási képzésben résztvevők képzési ágak (bölcész, jogász, műszaki stb.) szerinti arányait.

Mivel elsődlegesen az Általános Vállalkozási Főiskola gazdálkodás és menedzsment szakos III. évfolyamos hallgatói között történt a kérdezés, és mivel ők a 373 fős mintában 193 fővel szerepelnek, és mivel ez az évfolyam teljes létszámának (507 fő) 38 százalékát képezi, így az ő vonatkozásukban az eredményeket reprezentatívnak tekinthetjük annál is inkább, mivel a felmérés a létszámukkal azonos arányban tartalmazza a nappali és levelező szakos hallgatók véleményét is. Másrészt, mint összehasonlítási alap, tanulságos eredményekkel szolgált a más képzési ágakban érdekelt válaszadók véleményének megismerése is.

2.2. AZ ADATOKBÓL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK, MEGÁLLAPÍTÁSOK

A modern gazdaság működése alapvetően *két dologtól* függ: a pénztulajdonosok szándékaitól és a pénz ésszerű, az egész emberiség érdekeit figyelembe vevő működtetésétől. Ideális esetben a pénz alapvető feladata a reálgazdaság működési stabilitásának biztosítása. Az ezzel kapcsolatos feladatokat a gazdaság vezetői (menedzserek, leaderek) látják el. Ezért nem mindegy, hogy milyen minőségű szakmai és vezetői ismeretekkel, milyen erkölcsi alapokon állva, mennyire etikus magatartást tanúsítva végzik munkájukat. A pénztulajdonosok szándékait még az egész emberiség érdekében sem igazán lehet befolyásolni. A jelenleg is dúló, de a jövőben még inkább kibontakozó és az egész világot egyformán fenyegető pénzügyi, gazdasági válság a mérhetetlenül gazdag új társadalmi vezető réteg, a milliárdosok minden mértéken felüli befolyásának és kapzsi, önző viselkedésének a következménye. Ez okozta már az 1929–33-as nagy gazdasági világválságot is, amit akkor *Roosevelt* elnök a New Deal keretében a bankrendszer megreformálásával, illetve az amerikai milliárdosok gazdasági hatalmának és politikai befolyásának visszaszorításával időlegesen megoldott. De a közvetlen konszolidáció után rögtön megkezdődött a neoliberális gazdaságpolitikának és globalizációnak nevezett új politika, amely az 1930-as évek stabilizációs rendelkezéseinek lebontására, illetve a visszarendeződés elősegítésére irányult, és több kisebb megrázkódtatáson keresztül a mostani válsághoz vezetett. Az ezredfordulóra pedig hamisnak bizonyult az a neoliberális szemlélet is, amelyre egyébként az egész neoliberális gazdaságpolitikai eszmerendszer épült, hogy amint a felső gazdasági réteg megalapozza saját biztonságát, akkor megkezdődik a javak leszivárgása a szegényebb rétegekbe, és végbemegy az egész társadalom felemelkedése. Ennek éppen az ellenkezőjét tapasztalhatjuk, mert minél jobban biztonságban érzi magát a pénztulajdonos réteg, annál kevesebbet áldoz a közösségi javakra (még az adózás alól is kivonja magát) és annál erőteljesebben zsákmányolja ki ma már nem csak a hatalmába került közösségek tagjait, hanem a privatizációban kirabolt, és a gazdasági szerkezetátalakítás elősegítésének örve alatt eladósított államokat is.

Amit ma még befolyásolni lehetne, az *egyrészt a bankok eredeti, befektető intézmény szerepének visszaállítása, egy igazságos adórendszer kialakítása, illetve a jövő gazdasági vezetőinek megnyerése egy etikára alapozott szakmai, vezetői szerep tudatos vállalására*. A szakmai, vezetői hozzáértést nem volt se tisztem, se módom vizsgálni, de az üzleti etika normáihoz és szabályaihoz való viszonyt igen.

Primer kutatásunk szempontjából az egyik legfontosabb tapasztalat az, hogy a megkérdezettek több mint 80 százalékának véleménye szerint a *profitérdekek*, különböző mértékben ugyan, de *mindig felülírják az etikusságot*, a profitmaximalizálás, mint csoportérdek a legnagyobb gyakorisággal (106 fő) említett érdek. A gazdasági képzésben résztvevők és a nők véleménye a cselekedetek etikusságának megítélésében szigorúbb, negatívabb, mint a nem gazdasági képzésben résztvevőké, a férfiak pedig engedékenyebbek, hasonlóan a nemzetközi tapasztalatokhoz. A vélemények alapján megállapítható az is, hogy ma már a vidéki vállalatok sem tisztességesebbek a nagyvárosi vállalkozásoknál (tehát a vidéki közérkölcsök is elromlottak). A megkérdezettek ugyan világosan látják napjaink legnagyobb problémáit, de amit korunk legnagyobb problémáinak tartunk, a fenntartható fejlődést,

és a Föld biodiverzitásának megőrzését, az a jövő gazdasági vezetőinek gondolkodásában az utolsó helyen szerepel. A válaszadók 50 százaléka szerint jelentős mértékben csökkent a gazdasági élet szereplőinek egymás iránti bizalma. Még szomorúbb a kép, ha ehhez hozzászámítjuk annak a 32 százaléknak a véleményét, akik szerint szintén csökkent a bizalom, csak nem olyan jelentős mértékben, mint az előzőekben bemutatott 50 százalék véleménye szerint. A nem gazdasági képzettségűek és a nők véleménye negatívabb az adott kérdést illetően, mint a gazdasági képzettségűeké és a férfiaké. Ugyanez tapasztalható a vidékiek és a nagyvárosiak esetében, ahol a vidékiek megítélése negatívabb az adott kérdést illetően, mint a nagyvárosiaké. Az összeférhetetlenségi szabályok vonatkozásában a válaszokból egyértelműen az kiderült ki, hogy a válaszadók 83 százaléka inkább a szigorítás mellett foglal állást. Érdekes módon az üzleti tisztesség magánemberként a legfontosabb helyre került a válaszadók fontossági sorrendjében.

A *gazdasági érdekeket* illetően azt tapasztaltuk, hogy a minta 25 százaléka engedékeny a fekete foglalkoztatással kapcsolatban. 30 százalékuk véleménye szerint a gazdálkodók nem biztos, hogy a termékinformációkat maradéktalanul megosztják a vevőikkel. 50 százalékuk szerint a gazdálkodó szervezetek mindenáron az árbevétel növelésére törekednek, miközben 65 százalékuk szerint mindent megtesznek versenytársaik legyőzéséért. A minta 50 százaléka szerint előfordul, hogy a gazdasági szereplők nem tartják be a jogszabályokat.

A *társadalmi szempontokat* tekintve a válaszadók több mint 60 százaléka (63,6 százalék) ért egyet azzal, hogy egy etikusan működő vállalat előnyben részesíti a helyi beszállítókat, ez azt igazolja, hogy viszonylag sokan kezdik elfogadni a fenntartható fejlődés elveit. Ugyanakkor az adományozás kérdésével a válaszadók több mint fele nem ért egyet, ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a jelenlegi gazdasági helyzetben a KKV-k zöme a túlélésért küzd, és nem igen vannak az adakozásra forrásaik. A válaszokból az is kiderül, hogy az etikus vállalati viselkedést még nem feltétlenül kapcsolják össze a társadalmi célok elérése érdekében tett erőfeszítésekkel. (A társadalmi problémákat oldja meg az állam!) A válaszadók több mint kétharmada (69,2 százaléka) szerint az etikus vállalatok családbarát foglalkoztatási politikát folytatnak, és tudatosan alkalmaznak pozitív diszkriminációt. Ez az álláspont etikailag ugyan elfogadhatatlan, mivel az etikai normák a diszkrimináció semmilyen fajtáját nem támogatják, de a válaszadók hamis igazságérzetét legalább kielégítik. Az etikus vállalat által a családfenntartó férfiaknak állítólagosan fizetett magasabb munkabérről szembeni semleges vagy egyetértő vélemények több mint 50 százalékos (53,6 százalék) aránya a viktoriánus korból származó férfiideál széles körű elterjedtségére utal. A kutatás adatai szerint a társadalmi szempontok vonatkozásában a legteljesebb egyetértés abban mutatkozik meg, hogy egy etikusan működő vállalkozásnál nem fordulhat elő korrupció.

A *környezeti szempontok* megítélését illetően a megkérdezettek véleménye valamennyi válasz közül a leginkább egységes. A 80 százalék feletti átlagok kimagaslóan jók. Etikailag csak az kifogásolható, hogy a környezetszennyezés kérdésében a válaszadók több mint fele (53,8 százaléka) megengedő, vagy semleges véleményének adott hangot, ami valószínűleg a hazai hibás gyakorlatból szerzett tapasztalatokra vezethető vissza. A válaszadók a vállalati működés során a három legelítendőbb jelenségnek azt tartják, ha az állásbetöltésnél/megrendelésnél az

nyer, aki megvesztegeti a döntéshozót, ha a vezető tudomására jut és eltűri, hogy a beosztott kenőpénzt fogad el, és ha a vezetők saját nyereségrészesedésük növelése érdekében felelőtlenül gazdálkodnak a vállalati vagyonnal. A legkevésbé elítélendő a válaszadók számára, ha az ügyintézők rendszeresen apróbb ajándékokat fogadnak el a vállalat ügyfeleitől, ha a megrendelő összeköttetés igénybevételére szorul, ha valamihez időben akar hozzájutni, és ha az üzleti élet szereplői apróbb szabálytalanságokat követnek el családtagjaik javára. Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy melyik állításokkal kapcsolatban alakult ki a vélemények között a legnagyobb és a legkisebb szórás, mivel ez megmutatja, hogy mennyire egységesek, vagy mennyire nem egységesek a válaszadók állásfoglalásai. A három legnagyobb szórásértéket a következő állításoknál tapasztaljuk: ha a megrendelő összeköttetésre szorul, ha valamihez időben akar hozzájutni (4), ha az ügyintézők apróbb ajándékokat rendszeresen elfogadnak a vállalat ügyfeleitől (3,19) és ha a vállalat a környezetvédelmi bírságot betervezi a költségvetésébe (2,93). A három legkisebb szórásértékű állítás pedig az alábbi: ha az állásbetöltésnél, megrendelésnél az nyer, aki megvesztegeti a döntéshozót (1,56), ha a vállalati menedzsment nem a valóságnak megfelelően tájékoztatja a tulajdonosokat (1,9), ha a vezetők felelőtlenül gazdálkodnak a vállalati vagyonnal (1,93).

A *reálértékekre* vonatkozóan a válaszadók véleménye sokkal koncentráltabb, mint a *humán értékek* esetében, ugyanakkor a humán értékek közötti választás egyenletesebb megoszlást mutat. A pénz és a karrier a gazdasági képzésben résztvevő férfiak számára a legfontosabb, míg ezek a szempontok a legkisebb jelentőséggel a nem gazdasági képzettségű nők számára bírnak. A munka és a gyermekvállalás konfliktusával kapcsolatos negatív véleményt inkább a nem gazdasági képzettségű férfiak esetében lehet tapasztalni, ugyanakkor a család valamennyi demográfiai kategória számára kiemelkedően fontosnak említett szempont. A humán értékek közül valamennyi kategória számára a szeretet a legfontosabb, ezen belül is kiemelkedik a nők szeretetigénye. A férfiak számára a legfontosabb a becsület, míg a tisztesség a gazdasági képzettségűek számára bír legnagyobb fontossággal. Érdekes módon a szabadság egyik kategória számára sem bír kiemelkedő jelentőséggel. Az embernek, mint társas lénynek, az érdekestruktúrájában a csoportérdeknek meg kellene előznie az egyéni érdeket. Szomorúan állapíthatjuk meg, hogy e helyett az elidegenedés folyamata már olyan mértékben épült be még a legmagasabban képzettek tudatába is, hogy az emberi nem túlélőképességét veszélyeztetheti.

A modern társadalmakban a legtöbben azt hiszik, hogy a társadalom általános erkölcsi állapotának, a morálnak, semmi köze a gazdasági problémákhoz, mert ezek a döntéseit racionalizáló, önszándékú ember magatartásának, speciális, autonóm szféráját alkotják. Ez azonban még akkor sem igaz, ha eltekintünk a nyugati társadalom konzumerizmusától. A modern társadalmakban a konzumerizmus kevésbé a kielégülést, mint inkább a kielégületlenség elkerülését szolgálja, s így az emberi lét materiális kielégületlenségének érzetéhez vezet. Az emberek nem csak a szükségleteik kielégítéséül fogyasztanak, ezért a szükségtelen fogyasztás számukra a státuszjelzés egyfajta formájává vált („ezt fogyasztom, mert megengedhetem magamnak”). Amikor egy társadalomban az elérhetetlen javak száma növekszik, a boldogtalanság mértéke is nő. A nyugati társadalom konzumerizmusának jellemző termékei a márkás luxustermékek, amelyeket bizonyos rétegek státusszimbólumként használnak

(Rolls Rolls vagy Bentley, Cartier karóra stb), de egy éhező társadalomban státuszszimbólum lehet egy zsák rizs is.

ÖSSZEGZÉS

A nyugati polgárnak megrögzött tévhite, hogy eredendő joga van a boldogsághoz. A boldogság számára a fogyasztással kifejezhető létezés mód. A fogyasztáshoz egyre több pénz kell, egyre többet kell termelni, amihez egyre több anyagot és energiát kell felhasználni, mindez pedig a Föld erőforrásainak teljes lepusztításához vezet. Ez a világ már nem olyan, mint a keynesi világ volt, és nem csak egyszerűen válságban van (amire a kapitalizmus mindig is hajlamos volt), hanem átfogó strukturális, erkölcsi, pénzügyi, gazdasági, energetikai, környezeti, demográfiai válságban, ami akár még további 10–15 évig is elhúzódhat.

A világ jobb gazdasági jövője a nyugati mentalitás teljes megváltoztatásán áll vagy bukik. Ez pedig az eddigi gazdasági gyakorlatnak, a produktívizmusnak, a konsumerizmusnak és a gazdasági materializmus minden formájának elhagyását, a „gazdasági ember” ideáljáról való lemondást jelenti. Az államok, és az államokat irányító politikai elit pedig eldöntheti, hogy melyik oldalra áll. Választhatja a demokráciát és ezáltal lehet a társadalmi javak érdem szerinti arányos elosztásának eszköze, vagy lehet az önzést, a kapzsiságot, a mohóságot védelmező értékrend, a plutokrácia közpénzből fenntartott őre. De a kettő egyszerre nem.

IRODALOM

- Bentham, Jeremy (1968): *The Collected Works of Jeremy Bentham*. Oxford: Oxford Calendron Press.
- Borkowski, Susan C.–Yusuf J. Ugras (1998) „Business Students and Ethics A Meta-Analysis.” *Journal of Business Ethics* 17: 1117–1127.
- Economist Intelligence Unit (2009): *Risk and Regulation: A new era for capitalism*. London–New York–Hong Kong: The Economist Intelligence Unit.
- Éltető Ödön–Mészéna György–Ziermann Margit (1982): *Sztocasztikus módszerek és modellek* Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Falus Iván (2004): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Gadó György Pál (2009): „A kicsi szép.” *Evangelikus Élet* 30.
- Kuti Éva (2011): *Statisztikai módszerek gyakorlati alkalmazása a közszolgálatban*. Budapest: AVF.
- Magyar Jenő (1997): „Ártalmas-e a tudomány?” *Eszmélet* 34.
- Mérei Ferenc (1971/2006): *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mill, John Stuart (1965): *Principles of Political Economy*. Toronto: University of Toronto Press.
- NEFMI (2012): *Felsőoktatási statisztikai adatok*. <http://www.nefmi.gov.hu/felso-oktatás-statisztikai-adatok>, letöltve: 2012.01.11.

- Nozick, Robert (1974): *Distributive Justice In Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Peterson, Robert A.–Gerald Albaum–Dwight Merunka–Jose Luis Munuera–Scott M. Smith (2010) „Effects of Nationality, Gender, and Religiosity on Business-Related Ethicality.” *Journal of Business Ethics* 96: 573–587.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rooney, John (2010) „Ethical Otientation of Future Business Leaders”. *Senior Honors Project Paper* 192.
- Schmercz István–Varga Lajos (2008): *Kutatás-módszertan II. Bevezetés a pedagógiai deduktív és szociálpszichológiai kutatás módszereibe*. Budapest: BME.
- Tóth Gergely (2007): *A valóban felelős vállalat*. Budapest: Környezettudatos Vállalatirányítási Egyesület.
- Transparency International (2011): *Európai visszaélési felmérés*. <http://www.transparency.hu/uploads/docs/>, letöltve: 2012.01.11.
- Varga Lajos (2002): *Kvantitatív módszerek a pedagógiai kutatásban*. Budapest: BMF BGK.